

RÉVÉSZ BÉLA^{ID}

c. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Politológiai Tanszék
e-mail: reves@polit.u-szeged.hu

A dombrádi „telepesekről” – Sipos Józsefnek

Lehet-e újat mondani valakinek a saját szülőfalujáról, akit bár tanulmányai már korán elszólítottak falujából, mégis alig várta, hogy egy-egy hétvégét a régi házban tölthesse? Nyaranta magával vitte készülő munkáinak feladatait, miközben a ház körüli teendőket is ellátta. Büszkén kínálta saját főzésű pálinkáját is.

Sipos József ezer szállal kötődött szülőfalujának szellemi életéhez is. Segítette a helytörténeti gyűjtemény létrehozását, ha ideje engedte, örömmel vett részt a helyi kulturális eseményeken, rendezvényeken.¹

Mivel mindkettőnk tanrendje úgy alakult, hogy csütörtökönként voltak a szegedi óráink, így az évek során szokássá vált, hogy a reggeli órákban – Laczkó Sándorral és Géczi Józseffel kiegészülve – leültünk az egyetemi könyvtárban egy-egy hosszabb-rövidebb beszélgetésre. A véletlen úgy hozta, hogy fényképek is készültek utolsó találkozásunkról, innen tudható, hogy 2021. október 14-én, hat héttel a halála előtt volt az utolsó közös csütörtöki társalgásunk.

Ekkor került szóba, hogy mivel gyakran látogatom a Történeti Levéltárat, próbáljak meg utánanézni a szülőfaluját érintő államvédelmi/állambiztonsági iratoknak. Emlékezett ugyanis, hogy kiskorában több játszótársa a Pestről Dombrádra keveredett családok gyerekei közül került ki. A kitelepítések itteni eseményeire ugyan akadt már néhány feldolgozás, de az ÁBTL-dossziék adatai nyomán első merítésre sikerült egy teljesebb adatbázist összeállítani. Jóska megörült ennek halatán. „Muszáj lenne valamit kezdeni ezekkel” – tervezte azonnal. Ezt a munkát immár nélküle, de rá emlékezve kell elkezdeni.

^{ID} orcid.org/0000-0003-1885-8307

¹ 2011. november 30-án például előadást tartott Dombrád legújabb kori történetéről a művelődési házban megrendezett „Helytörténeti kutatások” című konferencián.
<http://www.5mp.eu/web.php?a=muvhazdombrad&o=2Kxaj6d8A2> (utolsó letöltés: 2022. február 7.)

Dombrád Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében, a Bodrogtő és a Nyírség közé ékelődő, Felső-Tisza menti Rétköz tájegység egyik legnagyobb települése. Kilenccszázötven éve, 1067-ben említik először az Árpád-kori iratok. 1889-ben Dombrád és az ugyancsak Árpád-kori Óntelek egyesüléséből alakult ki a mai település.² A vásártartási és piactartási jogokkal, felekezeti és polgári iskolával, malommal, ecetgyárral, téglagyárral, vendéglőkkel, Hangya szövetkezettel, szorgalmas és dolgozó lakosságával, kertgazdálkodásra kiválóan alkalmas rétközi földjével jellegzetesen kiscgazda településnek számított.³ Ennek is lehetett az eredménye, hogy az 1947-es „kékcédulás” választásokon a lakosság többsége „kiszavazta” a kommunista pártot.⁴ Feltehetően ez is hozzájárulhatott a hatalom ellenszenvének a kiváltásához, amikor a nagyközség is felkerült a kitelepítési célállomások közé.⁵ Mindenesetre a hortobágyi, nagykunsági, hajdúsági internálótáboroknak, kényszermunkatáboroknak a Kormópuszta, Lászlómajor, Kilencestanya, Kócspuszta kezdetű, majd Borzason, Árkuson, Borsóson, Lenintanyán át folytatódó láncolatát⁶ északon Dombrádtól csak a Szabolcs-Szatmár megyei közigazgatási határ választotta el, egyébként azonos büntetőpolitikai rendszer részét képezték.

A nyilvánosság előtt természetesen ezek a települések, olykor csak tanyabokrok vagy egyedülálló tanyák ismeretlenek maradtak a kitelepítettek kényszerű befogadásának sajátos funkciójával. A sajtó például a beadási kötelezettségek kiváló teljesítése kapcsán ismertette meg az újságolvasókat Dombrád nevével: „Dombrád község dolgozó parasztsága a pártkongresszus tiszteletére 110 százalékra teljesítette kukoricabeadási előírányzatát. Szabó József 16 holdas középparasztt négy máza kukoricát ajánlott fel, mert – mint mondotta – ő is ki akarja venni részét a pártkongresszus méltó megünnepléséből.”⁷ De az 1951-es betakarítási munkák során országos hírré válhatott az az esemény is, hogy „hatvan jól teljesítő dolgozó parasztt olyan eredményes felvilágosító munkát végzett Dombrádon, hogy egyetlen napon négy vagon gabona gyűlt be” – jelentette Bodogán János, a Szabolcs-Szatmár megyei tanács Végrehajtó Bizottságának(VB) elnöke.⁸

A Tiszalöki Erőmű építkezésével kapcsolatos korabeli hírek is érintették Dombrádot: „A tiszalöki vízlépcső a Tisza-csatornázás egyik igen jelentős épít-

² Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye.* Budapest, 2012. 23.

³ Kiss Lajos: *Régi Rétköz.* Budapest, 1961. 71–72.

⁴ A Magyar Kommunista Párt 527 szavazatot kapott, míg a Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Függetlenségi Párt és a Kiscgazdapárt együttesen 2451 voksot szerzett. Filep János – Németh Péterné: *Az 1947. augusztus 31-i választások és a Szociáldemokrata Párt Szabolcs és Szatmár-Bereg megyékben.* In: Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Helytörténeti tanulmányok,* 8. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1990. 128.

⁵ Orosz Károly – Sipos Kálmán: *Dombrádi olvasókönyv.* 2. kötet. Nyíregyháza, 1999. 45.

⁶ Saád József (szerk.): *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóik nyomában; Telepesek.* Budapest, 2015. 32.

⁷ *119 százalékra teljesítette a kukoricabeadást Dombrád község.* Népszava, 1951. január 24.

⁸ *Most Szabolcs-Szatmárnak minden erővel mozgósítania kell elmaradásának leküzdéséért.* Szabad Nép, 1951. augusztus 31.

ménye. A község határában egymás mellett sorakoznak fel a vízlépcső részei: a duzzasztógát, a még épülőben lévő hajószilip és a vízierőmű. A hatalmas duzzasztógát, amely a Tisza vizét tartja fel – duzzasztja Tiszalöktől Dombrádig hajózhatóvá a vizet, és ez a mű fogja a vizet annyira »összegyűjteni«, hogy az a magasabb vízállás révén eljusson a keleti főcsatornába, a kis csatorna-erekbe és termékennyé tegye a szikes, kietlen földet.”⁹ Arról természetesen nem esett szó, hogy a nagyszerű sikerek többnyire a külföldi állampolgárságú internáltaknak köszönhetők, akik ellen bírósági eljárás nem volt lefolytatható, így a tiszalöki internálótáborba lettek elhelyezve. Összesen 1179 személyről volt szó, többségükben nyugatnémetek (1000 fő), kisebb részük osztrák, jugoszláv és néhány más állampolgár, akik kényszermunkájukkal vették ki a részüket a népi demokrácia építéséből.¹⁰

Közismert, hogy a politikai rendszerváltások nem feltétlenül járnak az elnyomó intézmények, szabályozások, még kevésbé a személyzet teljes kicserélésével. Az állam által feltételezeten veszélyt jelentő társadalmi csoportok vagy egyének bírói eljárás, illetve ítélet nélküli, így a közigazgatási eljárás kereteiben végrehajtott elkülönítésére a 20. századi szabályozások jogi lehetőséget kerestek.¹¹ Az ötvenes évek Magyarországon alkalmazott rendőrhatalósági őrizet, az internálás és a kitelepítés intézményrendszere is alapvetően még a II. világháború előtt meghozott jogszabályokra épült. Így az 1939. évi II., a honvédelemről szóló törvény, valamint az ennek végrehajtására kiadott, a kitiltásról és a rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezéséről szóló 8130/1939 ME sz. rendelet, illetve a kitiltás, a rendőrhatalósági felügyelet és az őrizet részletes szabályairól kiadott 760/1939 BM sz. rendelet képezte 1945 után is az internálás és a kitelepítés jogi alapját.¹² Meglepő lehetett a tájékozatlanabb internáltak számára, hogy a kézbesített kitelepítési, illetve kényszerlakhely-kijelölési határozatokon a minden vonatkozásában ideológiai támadások tárgyává tett Horthy-korszak rendeletei jelentek meg hivatkozási alapként.

A lakhely elhagyására kényszerítésnek négyféle szabályozási formáját alkalmazták: a deportálást, az internálást, a családos kitelepítést rendőri őrizettel és a családos kitelepítést rendőri felügyelettel. A hortobágyi, nagykunsági és hajdúsági területekre történt kitelepítés elsőként a déli és nyugati határ melletti településeket érintette, s azt az 1950. június 22–23-i déli határsávkitelepítés valósította meg. Éjszaka az Államvédelmi Hatóság karhatalmistái megszállták a határ menti községeket, és hajnalban már elindították a kilakoltatott családokkal teli tehervagonokat

⁹ *Tiszalöknél már új medrében folyik a Tisza*. Szabad Nép, 1953. december 24.

¹⁰ A Belügyminisztérium jelentése a tiszalöki internálótáborról, 1953. október 24. In: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 3. kötet. Szerk. Horváth Ibolya – Solt Pál. Budapest, 1994. 763.

¹¹ Kovács Tamás: *Az internálás mint rendészeti válasz állambiztonsági és államrendészeti kihívásokra 1919–1945 között*. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): Pécsi Határőr Tudományos Közlemények. XIII. Pécs, 2012. 431–443.

¹² Bővebben: Révész Béla: *Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években*. Acta Juridica et Politica. Szeged, 1998. 43–54.

a Tiszántúl felé, a Hortobágyra.¹³ A kitelepítési hullámok 1953 januárjáig folytatódtak, kiterjedve a vidéki nagyvárosokra és más településekre is. 1952-ben például két nagyobb akció keretében Miskolcon, Nagykanizsán és Szegeden hajtottak végre kitelepítést. Fővárosi lakosok azonban csak elvétve akadtak ezekben a táborokban, a nagy budapesti kitelepítés áldozatai ritkán kerültek a Hortobágyra.¹⁴

Az 1951 nyarán Budapestről kitiltott családokat, mintegy 14 000 főt rendőrhatalósági felügyelet mellett falvakba, többnyire kuláksaládokhoz költöztették. A kitelepítettek egyharmada (33%) 1945 előtt a magyar hadsereg katonatisztjeként szolgált, több mint egyötödük (23%) a gazdasági elit tagja (nagykereskedő, bankvezető, üzemtulajdonos vagy igazgató) volt.¹⁵ A dombrádi adatok nem sokban különböznek az országos arányoktól.¹⁶

A budapesti kitelepítések megtervezésével és végrehajtásával a Rákosi-vezetés egyszerre többféle politikai célt kívánt elérni, miközben az elrendelő határozat ürügyül bármit fel lehetett használni.¹⁷ Az éleződő osztályharc jegyében egyfelől még egy csapást kívántak mérni az államosítások, B-listázások után a gazdasági és politikai befolyását már elveszített korábbi társadalmi elit Budapest belső kerületeiben még többé-kevésbé zárt tömbben élő, egyfajta szociális hálót alkotó közösségeire. Ez a „zárvány” ugyanakkor a harmadik világháborús hisztéria tetőpontján azt a víziót is felkelte, hogy egy katonai konfliktus esetén az ország szívében, a főváros közepén az aktuális politikai renddel ellenséges társadalmi csoportok „trójai falova” marad.¹⁸ Ugyancsak az osztályharc jegyében fogant az intézkedések azon eleme is, hogy a budapesti kitelepítettek szintén osztályellenességhez, az ország keleti megyéinek nem szövetkezeti falvaiban élő módosabb parasztagzádkhoz, korabeli kifejezéssel kulákokhoz költöztették be, ezzel fokozni szándékozván földrajzi és társadalmi értelemben egymástól amúgy is távoli társadalmi csoportok ellentéteit.¹⁹

¹³ „Nem hittem, hogy Dombrád végleges stáció, úgy gondoltam, oda már közelebb esik Szibéria, utaztatnak tovább” – emlékezett vissza Dr. Bárczy Pál. Szegedi Lukács Imre: *Tiszta kenyér*. Tiszatáj, 36. évf. (1982) 2. sz. 30.

¹⁴ Orgoványi István: *A déli határsáv 1948 és 1956 között*. In: Tóth Ágnes (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából* Évkönyv. 17. Kecskemét, 2001. 64.

¹⁵ Cseh Gergő Bendegúz: *Hogyan nem került Lili bárónő Kondorosra? Adalékok a Békés megyei kitelepítések történetéhez*. <http://www.barkaonline.hu/kritika/3926-kitelepitettek-kalvariaja> (letöltés: 2019. április 21.) A táblázat adatai 1952-ből származnak, de az arányok később sem változtak.

¹⁶ A Dombrádra kitelepített és a befogadó családok adatait, neveit Orosz Károly közli: *Adalékok az 1951-ben Dombrádra kitelepített budapesti polgárok és az őket befogadó gazdák kálváriájához*. Budapest, 2017. 183–201.

¹⁷ Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: „Állami titok.” *Internáló és kényszer-munkatáborok Magyarországon 1945–1963*. Budapest, 2012. 31.

¹⁸ Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Budapest, 1999. 72–84.

¹⁹ Hantó Zsuzsa: *A kulákok korlátozásának egy különös formája: otthont adni a Budapest-ről kitelepítetteknek*. In: uő.: *Kitiltott családok*. Budapest, 2009. 128–129.

foglalkozása	országos adat	dombrádi adat*
honvéd törzstiszt és özvegye	1012 405	42 14
rendőr törzstiszt és özvegye	274 28	9 3
Csendőrtiszt és özvegye	88 10	2 1
Nagykereskedő és özvegye	391 19	14 2
földbirtokos, gyáros, iparos, részvényes, bankár és özvegye	nem szerepel	45
magas rangú állami tisztviselő és özvegye	812 69	41 8
egyéb foglalkozású (mérnök, tanár, iparos, vasutas, postás, újságíró, zeneszerző, festő, egyházi alk. pénzügyi szakember)	1028	33

Kitelepített személyek foglalkozása

Forrás: Orosz: *Adalékok*, 183–201.

Dombrád a kitelepítettek céltelepülése szempontjából sajátos helyet foglalt el, nemcsak Szabolcs-Szatmár megyében, de a hortobágyi, nagykunági, hajdúsági területek tekintetében is.²⁰ 1951-ben Budapestről összesen 497 családot telepítettek ki Szabolcs-Szatmár megyébe. Ezek elosztása a következő volt: Gégény 14 család, Vasmegyer 4 család, Pátroha 35 család, Kék 24 család, Vencsellő 9 család, Székely 6 család, Buj 8 család, Demecser 8 család, Rakamaz 25 család, Nagyhalász 27 család, Gáva 11 család, Kemecse 15 család, Gyulaháza 23 család, Búdszentmihály 39 család, Újfehértó 85 család. Dombrádra viszont az összesen 497 család mintegy egyharmadát helyezték el, összesen 164 családot.

²⁰ *Budapestről Szabolcs és Borsod megyékbe kitelepítettek listája*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 4.1. A-290.

Az 1951-ben Szabolcs-Szatmár megyébe kitelepített budapesti családok számára kijelölt kényszerlakhelyek területi megoszlása.

Forrás: Hantó Zsuzsa: *Kitiltott családok*. Budapest, 2009. CD-melléklet.

Ilyen arányú felülreprezentáltság nem tapasztalható sem a megyében, sem a hortobágyi, nagykunsági, hajdúsági régióban. Összehasonlításképpen: a népesebb Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe kevesebb, összesen 457 budapesti családot telepítettek ki, és a legnagyobb befogadó településnek számított Tarcal házaiba csupán 47 családot költöztettek be.

Mivel 1951 májusától „a Budapest területén nem kívánatos elemek” kitelepítések a hontalanná váltakat kulákportákon helyezték el, így a „kulákkaluként” számon tartott Dombrád az ÁVH logikájának megfelelően kiemelt céltelepülésnek számított az elszállások tekintetében. A konkrét szállásadó házak kijelölése és elfoglalása már megyei feladat volt. 1951. június 26-án Rudas György rendőr alezredes a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökének írt levelében megfogalmazta a vonatkozó tudnivalókat:

1. A BM a betelepítés napjait és az érkezés hozzávetőleges időpontját esetről esetre fogja közölni.
2. A megyei tanács a beköltözés zavartalan lebonyolítása érdekében ezekre a napokra küldje ki az adott községbe egy-egy felelős, politikailag megbízható és intézkedni képes előadóját.
3. A kitöltött lakásbeutaló véghatározatokat a megyei tanács a beköltözés napján fogja megkapni.
4. Az átvétel után ezeket a beutaló véghatározatokat azonnal ki kell kézbesíteni az igénybe vett lakrész tulajdonosának, és őt a szoba azonnali kiürítésére fel kell szólítani.
5. A megyei tanácsnak gondoskodnia kell arról, hogy a kirakodó vasútállomáshoz megfelelő számú fuvar- és rakodómunkás legyen kirendelve, hogy a kirakodás és a beszállítás minél gyorsabb legyen. Ha a vasútállomás a községtől messzebb,

10–15 km-re fekszik, és különösen, ha más községen is átvezet az út, a beköltözéshez a tanácsnak tehergépkocsikat kell biztosítania.

6. A beszállítandó ingóságok mennyiségével úgy kell számolni, hogy a családfő ötszáz, a családtagok fejenként kétszázötven kilogramm ingóságot vihetnek magukkal.

7. A beköltözés után az odatelepítetteknek a megyei rendőrkapitányság határozatot kézbesít ki, melyben közli, hogy új lakóhelyük kényszerlakhelynek tekintendő, és azt csak rendőrhatalósági engedéllyel hagyhatják el.

8. A Budapestről kitiltottaknak a kitiltó véghatározat szerint jogukban áll kérelmezni, hogy más községben telepedhessenek le. Ha a kérelmező a megye területén belül akar más községbe telepedni, akkor kérelmének elbírálására a megyei tanács az illetékes. A kérelem elbírálásánál azonban figyelembe kell venni, hogy szocialista városokba, községekbe vagy az iparfejlesztési tervbe beállított községekbe a betelepedést engedélyezni nem lehet. Ha a kérelem más megye területére szól, akkor azt fel kell terjeszteni a Belügyminisztériumba.

9. A beköltözés után a szóban kapott szempontok figyelembevételével az odatelepítettek foglalkoztatásáról gondoskodni kell.

10. A községeknek a betelepítéssel kapcsolatos hangulatáról mindennap tíz óráig a Belügyminisztériumba jelentést kell tenni.²¹

Mivel a Megyei Tanács VB hozta meg azokat a véghatározatokat, amelyek kijelölték, hogy a kijelölt településeken kinek az ingatlanába fognak kitelepítettek kerülni, azt az elvet követték, hogy az új lakókat a községekben lakó úgynevezett osztályidegenekhez és osztályellenségekhez költöztessék be. Így került a Budapestről kitiltott családok egyharmada az új lakóhelyükön a dombrádi „kulákok”-hoz.²² A sajtó segítőkészen támogatta a „kulák-község” képenek kialakítását: „P. Asztalos Károly dombrádi kulák nem teljesítette burgonyabeadási kötelezettségét, s a felszedett burgonyát elrejtette lakásán. A kisvárdai járásbíró 1 évi és kéthónapi börtönre, 2000 forint pénzbüntetésre és 3000 forint értékű vagyonelkobzásra ítélte. Rácz István 91 holdas szintén dombrádi kulák bejelentés nélkül szedte fel a burgonyát, hazaszállította lakására és elrejtette, beadási kötelezettségét nem teljesítette. A törvényes kötelezettségét semmibevevő kulákok – aki még a sertés beadással is hátralékban van – 2 évi és 4 hónapi börtönre, 3000 forint pénzbüntetésre, 5000 forint értékű vagyonelkobzásra ítélte a kaposvári járásbíró.”²³

Figyelemre méltó néhány különleges eset, amely a jelentések szerint felkeltette a község érdeklődését, és alkalmas volt a közhangulatot is károsan befolyásolni.

²¹ *BM tájékoztató*, 1951. június 26. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár XXIII. 11. A kitelepítés, a befogadás és a spontán tömegmozgások rendfenntartásáról, valamint a viszsamaradó anyagi javak őrzéséről 1. d. 00487/1951. sz.

²² „Dombrádon, az állomáson sorban álltunk, ott történt meg a számbavétel, kiabáltak a neveket, ki hol lakik, az elébünk kirendelt kulákság várt.” Dr. Bárzcy Pál visszaemlékezése. Szegedi: *Tiszta kenyér*, 27.

²³ *A terménybeadást nem teljesítő, terményrejtegető kulákokat leplezték le*. Szabad Föld, 1952. október 19.

Teleki Pál keresztlányja, (gróf) Teleki Cecil 1951-ben kitelepítési határozatot kapott, melynek értelmében az Órszentmiklós (mai neve: Órbottyán) községben található lakásából kiutasították, kényszerlakhelyül pedig Dombrádot nevezték meg (a véghatározat tévesen Hajdú-Bihar megyei településről szólt). Teleki Cecil viszont a kitelepítés elől ismeretlen helyre távozott. Rokonságát ismerve az Államvédelmi Hatóság gyanította, hogy Budapesten rejtőzködhet. Órszentmiklóson hagyott személyes ingóságait a hatóságok lefoglalták, ezeknek az ügyirathoz csatolt listája a valamikori grófnő szó szerinti nyomorgásának bizonyítéka. Rövid keresés után budai rokonainál valóban megtalálta őt az ÁVH, és a 02101/1951. számú véghatározat alapján végül sikerült kitelepíteniük a már korábban számára kijelölt dombrádi kényszerlakhelyre.²⁴

1951. december 29-én a BM Kitelepítési Csoportja utasította a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrkapitányság vezetőjét, hogy vizsgálja ki a Dombrádra kitelepített Turcsányi Gyula ügyét, mivel „a nevezettel kapcsolatban ellentétes adatok feküdtek el az irattárban”. Turcsányi 1945 előtt ezredesként katonai szaklapok (*Haditechnika, Magyar Katonai Szemle*) szerkesztőjeként dolgozott, 1945 után pedig Bécsben hírszolgálati irodát működtetett, és több fővárosi lap bécsi hírszolgálati feladatait is ellátta. Kitelepítését követően pesti ismerősei által előállított hamis mentesítési igazolvánnyal visszatelepült Budapestre. Gyors elfogását követően egyszerűen visszazállították dombrádi kényszerlakhelyére, pedig okirathamisítás miatt komoly büntetésre is számíthatott volna.²⁵

1951. augusztus 8-án az Államvédelmi Hatóság adatigényléssel fordult a BM Kitelepítési Csoportjához, melyben tizenhat volt magyar királyi honvédtiszt kitelepítésével kapcsolatban kért információkat: Ashbahs Thirus, Szemere Csaba, Buttykay Béla, Babóchay Farkas Sándor, Kricsfalussy Ferenc, Muhr Győző, Dr. Mészáros Gyula, Tövisházy-Ferjentsik Ernő, Simonyi György, Fialkovszky Lajos, Munk Károly, Marnitz Frigyes és Sugár Ernő. Közülük Babóchay Farkas Sándor és Tövisházy-Ferjentsik Ernő (az iratban: Tövisházy Ernő Alajos József Gusztáv) volt százados került Dombrádra. Az utóbbi 1946-ban „B”-listára került, és elbocsátották a hadseregből. Az Óbudai Goldberger Textilgyárban segédmunkás volt, majd „osztályidegen” megjelöléssel elvesztette az állását, feltehetően azért, mert a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége tevékenységét szervező Zákó Andrástól kapott egy a rendőrség által elfogott levelet. 1951-ben feleségével és szüleivel együtt kitelepítették Dombrádra. Apja, Tövisházy-Ferjentsik Ottó tábornok ott is halt meg. Az ÁVH megkeresésére a Rajk-per katonai utópereiben való tanúskodás céljából érkezett átirat a BM Kitelepítési Csoportjához.²⁶

Furcsa nyilvántartási anomáliát sejtető csoportot alkottak azok a BM Kitelepítési Csoportjától véghatározatot kapott személyek, akiknek Dombrádra történő ki-

²⁴ *Teleki Cecil kilakoltatási ügye.* ÁBTL 4. 1. 2.5.6. II. s.–1. t.–183076/1951.

²⁵ *Turcsányi Gyula hamis mentesítési határozata.* ÁBTL 4. 1. 2.5.6. II. s.–1. t.–183297/1951.

²⁶ *Magyar királyi honvédtisztek kitelepítésével kapcsolatos információ kérése.* ÁBTL 4.1. 168. II. s.–1. t.–183151/1951.

telepítését azért nem tudták foganatosítani, mert kitelepítésükkor a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrkapitányság kimutatása szerint éppen katonai szolgálatukat teljesítették. A lista az alábbi neveket és alakulatszámokat tartalmazza: Takács Attila, Hoffer István, Visontai Ervin (Pf. 5127), Topán Endre (Pf. 6723), Barna György, Hegedűs Lajos (Pf. 8905/H-9) és Haffler István.²⁷

A jelentős múltra visszatekintő magyar pezsgőgyártásnak is megvan a maga dombrádi kitelepítés-története. 1896-ban Törley József és Louis François összekülönbözésének az lett a vége, hogy a Franciaországból Magyarországra csábított társ önállósította magát. Abban az évben az újabb budafoki gyárban már 7600 üveg pezsgőt palackoztak, 1913-ban pedig kerek egymilliót. Amikor Louis meghalt, Césár öccse egyedüli örökös lett, később – 1940-ben – cégtársaivá fogadta fiait, köztük az akkor már huszonkilenc éves Józsefet. François József tizennégy éves kora óta pincemunkásként dolgozott apja üzemében, majd a háború alatt szinte teljesen elpusztult a gyár. A családtagok összefogása nyomán 1947-ben már újra tudtak palackozni, de ez volt az utolsó évük. 1949-ben a Pénzügyi Központ felszámolta a François Lajos és Tsa. céget, a megmaradt épületrészből a Borforgalmi Vállalat garázsa lett. Lajost és Cézárt az államosítandó vállalattól történő vagyonelvonás vádjával letartóztatták és szabadságvesztésre ítélték, a család többi tagját pedig 1951-ben kitelepítették Dombrádra.

Az 1951. június 20-i keltezésű véghatározat szerint a Belügyminisztérium François Józsefnét, a börtönbüntetését töltő pezsgőgyáros nejét, a vele egy háztartásban élő apját, Nyíri Árpádot, anyját, Nyíri Árpádnét és fiát, Cézárt Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltja, és lakhelyéül Szabolcs-Szatmár megye Dombrád községet jelöli ki.²⁸ A véghatározatban említett Pentz Károly utca 7., a jelenlegi XXII. kerületi Anna utcai épület változatlanul a korábbi Törley kastély épülete. Ez azért is lehet érdekes, mivel Törley József és Louis François 1896-ban történt szakítása ellenére a François család egészen a kitelepítésükig továbbra is megmaradhatott a kastély északi szárnyában.

Két év elteltével a család kitelepítését – az általános amnesztia keretében – feloldották.²⁹ A Nyíregyházi Rendőrkapitányság vezetője 1953. július 30-án kelt határozatával az általános amnesztia keretében „Francis Józsefnek, Francis Józsefnének, Francis Cézárnak és Nyíri Árpádnének a Dombrád Kossuth u. 87. sz. alatti kényszerlakhelyhez kötöttségét megszüntette”. Értesítették a családot arról is, hogy „az összes állampolgárokra kötelező jogszabályok figyelembevételével választhatják meg letelepedési helyüket”. François József azonban váratlanul úgy döntött, hogy feleségével és fiával együtt Dombrádon maradnak. Bérelt a faluban

²⁷ *Katonai szolgálatot teljesítő kitelepítettek ügye.* ÁBTL 2.5.6. II. s.–1. t.–183178/1951.

²⁸ ÁBTL 4.1. 106. 02086/1951.

²⁹ Nagy Imre programja megszüntette az internálásokat, kitelepítéseket, bezáratta a munka- és internálótáborokat (Recsk, Kistarcsa, Kazincbarcika, Tiszalök), közkegyelmet hirdetett (ez 750 000 embert érintett pozitívan), a rendőrbíráskodás intézményét eltörölte, az ÁVH-t belügyminisztériumi felügyelet alá rendelte, a hatósági erőszakot megfékezte, elindította a politikai koncepciós perek felülvizsgálatát, megszüntette a kulákklistát. Dér Ferenc (szerk.): *A Nagy Imre-vonal. Dokumentumválogatás.* Budapest, 1989. 248–266.

egy házat, s a lehetőséghez képest jól érezte magát, cséplőgép, majd kőműves mellett kereste meg a kenyerét. 1956 után Budapestre költözve az Országos Szakipari Vállalathoz szegődött, ahol eleinte burkoló segédmunkás, majd csoportvezető volt a műszaki fejlesztési osztályon.

1983 nyarán keresték meg a már 1973 óta nyugdíjas François Józsefet, mondván századik születésnapját ünnepli a gyár, s elhatározták, hogy új üzemet létesítenek az évforduló alkalmából. Ehhez szükség lenne a már-már elfeledett ismeretekre. Ezt követően François pezsgőmesterként ellenőrizte a munkát, és tanította a fiatal szakmunkásokat. Unokája pedig később a Kertészeti Egyetem első éves borász-mérnöki szakát végezte el.³⁰

Ami a kitelepített családok mindennapjait illeti, számos visszaemlékezés, *oral history*-interjú és önéletrajz őrzi ezek emlékét – a kitelepítéseket elszenvedők oldaláról. 1953-ra viszont már maga az apparátus is kezdte érzékelni azokat az anomáliákat, amelyek az Államvédelmi Hatóság által eredetileg célzott irányától eltérő, sőt ellentétes hatásokat eredményeztek. Még az előtt, hogy az 1953 júliusában megalakult Nagy Imre-kormány véget vetett volna a kitelepítéseknek, a belső, szervezeti önreflexió már vezetői szinten is jelezte ezeket az diszfunkciókat. Pöcze Tibor, a belügyminiszter első helyettese 1953. január 16-án feljegyzésében meglepő kendőzetlenséggel összegezte Keleti Ferencnek, az MDP Adminisztratív Osztály vezetőjének a kitelepítéssel kapcsolatos fontosabb problémákat:

„A kitelepítetteknek, vagy mint ahogy hívják őket, a »telepeseknek« a helyzete egyáltalán nincs rendezve.

Gazdasági épületekbe, pajtákbán, sátrakban vannak elhelyezve, igen zsúfolt körülmények között. Munkát részükre az állami gazdaság biztosít, munkájuk után bért kapnak. A munka nem kötelező, így sokan, egészséges emberek munka nélkül élnek.

Most, a téli időszakban az állami gazdaságok megfelelő munkával ellátni őket nem tudják, mert a téli munkát nem szervezték meg, és sokan közülük munka nélkül vannak, olyanok is, akik dolgozni szeretnének.

A kitelepített személyek helyhez vannak kötve, tartózkodási helyüket nem hagyhatják el, látogatókat havonként egyszer fogadhatnak.

Lakásviszonyaik nem felelnek meg az egészségügyi követelményeknek, tisztálkodási lehetőségük nem megfelelő, betegszoba nincs. [...]

A telepesek lakóhelyeinek fűtése nincs biztosítva, az állami gazdaságok nem gondoskodtak a téli tüzelőanyag beszerzéséről. A túlszűfolt elhelyezés és a fűtetlen lakások miatt fennáll a veszélye a tömeges megbetegedéseknek, esetleg járványoknak is.

A telepesek családjukkal vannak a zárt területen elhelyezve, sok kiskorú és fiatal gyermek van velük. Az iskolaköteles gyermekek iskoláztatása nincs megoldva. A Közoktatásügyi Minisztériumot több ízben megkerestük, hogy létesítsenek állami iskolákat a zárt területeken, azokat szereljék fel és gondoskodjanak pedagógusokról is.

³⁰ Egy pohár François... Szabad Föld, 1983. január 1.

Ennek ellenére a Közoktatásügyi Minisztérium nem létesített állami iskolákat, és tanítókat sem ad a zárt területre. Így a telepesek maguk rendeztek be iskola céljára helységeket [!], de a berendezés hiányos, ülőhelyek nincsenek, tansegédletek nem léteznek, és a telepesek tanítják a gyermekeket.

Nincs eldöntve a telepesek jogi helyzete. Tulajdonképpen ők rendőri felügyelet alatt vannak, helyhez kötött személyek, és nincs eldöntve a perspektívájuk sem végérvényesen.

Nehézségeink vannak az ott lévő rendőr elvtársakkal is, mert ők is lényegében kitelepítettek, hisz a városba hónapszámra nem jutnak el, és ott élnek kint a kitelepítettek között. Így számtalan rendőr elvtárs ellen kellett már eljárni korrupció és egyéb meg nem engedhető ügyek miatt. A telepi nőekkel viszonyt folytattak, és hasonló bűncselekményeket követnek el.”³¹

A miniszterhelyettes „hibajegyzéke” akár a „telepesek” panaszlistájában is szerepelhetne, jeleként annak, hogy „belső használatra” kialakulhatott egy tárgyilagossabb önkép is, még ha a „telepesek” sorsában a valódi fordulatot csak a Nagy Imre-féle új szakasz politikája jelentette.³² Bár az 1953 júliusában megalakult Nagy Imre-kormány véget vetett a kitelepítéseknek, az intézkedések áldozatai mégsem kaphatták vissza lakásukat, sokszor még eredeti lakóhelyükre sem térhettek vissza. A bíróság ítélete vagy a közigazgatási hatóság határozata alapján végrehajtott, zárt táborszerű fogva tartás (internálás, kényszermunka), közbiztonsági őrizet, illetve a kényszerlakhely kijelölés (kitelepítés) jellegű szabadságelvonások tárgyában csak a rendszerváltást követően született törvényi rendezés.³³

Internments in 1951 in the village of Dombrád – dedicated to József Sipos

From 1949 to 1953, Mátyás Rákosi, the Hungarian communist dictator was nearly all-powerful. His Stalinist political leadership in 1951 started a campaign of internment of people who were considered enemies of the state. The internment camps were established in various locations across Hungary, including the village of Dombrád (the birthplace of József Sipos).

The internment campaign was part of a larger effort by the Hungarian government to suppress dissent and opposition of its policies. The government targeted people who were suspected or just claimed to be involved in anti-communist activities or who were deemed to be a threat to the state.

In 1951, thousands of middle- and upper-middle class citizens in the capital, even who were only considered to be so, were forcibly transferred to settlements in the countryside. Members of the bourgeoisie, the aristocracy or the old political elite were also considered untrustworthy. Many of them were evicted from their homes, their property was confiscated and they were forced into run-down accommodations, even sent to labour camps. Their apartments and houses were occupied

³¹ MNL OL MDP KV Közigazgatási O. M-KS 276. f. 97. cs. 70-78. ö. e. 2. d.

³² Szigethy Gábor (szerk.): *Nagy Imre: Kormányprogram*. Budapest, 2001. 51.

³³ 1992. évi XXXII. törvény az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról. Kárpótlás a szabadságelvonásért: 3-9. §§.

by Communist Party cadres, who immediately got their hands on valuable furniture and works of art.

Forced labour camps were also built based on the Soviet model. In the camps around the village of Hortobágy – just as in Dombrád –, displaced persons had to work hard in appalling conditions. They were all called as “class enemies” of the communist system.

In July 1953, Rákosi, who had presided over the government as well as the Party since 1952, was deposed from his former office in favour of Imre Nagy. The new prime minister promised a new course: more tolerance in political life, especially towards the intelligentsia and the churches, release of political prisoners and closure of the internment camps. Many of these reforms were really introduced and were welcomed by the people. The study aims to briefly describe these years, focusing on the case of the village of Dombrád.